

RIMLJANI I PANONIJA – PRILOG POZNAVANJU ROMANIZACIJE NOVOG PODRUČJA

Goran Đurđević

Panoniya (Pannonia) je nekadašnja rimska provincija koja se protezala u više današnjih zemalja, obuhvaćajući ponajvećim dijelom Hrvatsku (međurječje između Save i Drave), istočnu Austriju (Gradišće uključujući i predio oko Beča) te zapadnu Mađarsku (Transdanubiju). Panoniya duguje svoje ime plemenu Panona što je kolektivni naziv za domorodačka plemena koja žive oko Save, a ime prvi put spominje Polibije (frg. 64 [122]) (Barkóczy, 1980: 85). Granice Panonije su padine sjevernih Dinarida (granica s provincijom Dalmacijom) te Dunav na sjeveru i sjeveroistoku (granica s Mezijom) (Bojanovski, 1988, 55).

Rimsko osvajanje Panonije i uspostava vlasti

Važan korak u prodorima prema Panoniji, Rimljani su učinili 181. g. pr. Kr. osnivajući koloniju Aquileju na krajnjem sjeveru Jadranskog mora (Andrić, 2002: 119; Barkóczy, 1980: 90; Domić Kunić, 2006: 85; Hoti, 1992: 134; Mocsy, 1974: 31). U vrijeme sukoba s Delmatima 156. g. pr. Kr. kao saveznici Delmata spominju se Skordisci, a tada Rimljani pokušavaju osvojiti Segestiku kako bi postavili platformu za daljnja osvajanja, ali i potisnuli Skordiske i stvorili uporište u delmatskoj pozadini (Domić Kunić, 2006: 86; Hoti, 1992: 135; Matijašić, 2009: 115-116; Pinterović, 1978: 31; Wileks 2001: 216). Taj pokušaj osvajanja Segeste ili Segestike nije bio uspješan. Zanimljivo, Polibije (frg. 64 [122]) ističe vijest o otkrivanju zlatne žile kod Tauriska otprilike u to vrijeme što bi mogao biti i dodatan motiv za napad na Skordiske (Domić Kunić, 2006: 85). Sljedeći pokušaj Rimljana možemo datirati u 129. g. pr. Kr. Tada protiv Japoda vode kampanju Sempronije Tuditan i Tiberije Pandusa, a tada je možda i mogla biti osvojena i Segestika, ali to vjerojatno nije točno (Domić Kunić, 2006: 89; Hoti, 1992: 135). Već desetljeće poslije (119. g. pr. Kr.), opet u žižu rimskog interesa dolazi Panoniya jer se opet bune Delmati u savezu sa Skordiscima pa konzulski duo Lucije Cecilije Metel i Lucije Aurelije Kota intervenira na području budućeg Ilirika. Pomišlja se da je tada osvojena Segestika prema Apijanovu izvještaju, ali čudno je da u vezi s time nema slavlja ni trijumfa (Domić Kunić, 2006: 89-90; Hoti, 1992: 135; Matijašić, 2009: 119; Pinterović, 1978: 31).

Od plemena na području Panonije, kao što se i uočava, najveći otpor pružali su pripadnici keltskog plemena Skordiska. Oni dolaze u sukob s Rimljanima 88. g. pr. Kr. i Rimljani ih na čelu sa Scipionom Azijagenom poražavaju (Domić Kunić, 2006: 90; Hoti, 1992: 135; Matijašić, 2009: 119; Pinterović, 1978: 31). Jedino se A. Mócsy ne slaže s godinom konačnog kraha Skordiska,

Oktavijan (63.g.pr.Kr. - 14.g.)

već ističe da je riječ o godinama između 88. i 81. g. pr. Kr (Mocsy, 1974: 15). Neki smatraju da je Scipion 83. g. pr. Kr. osvojio Segestiku kao posljedica pobune Segestana u vremenu građanskog rata Marija i Sule. Čak i ako se to dogodilo osvajanje je bilo privremeno te grad nije bio podložan romanizaciji (Andrić, 2002: 119; Barkóczy, 1980: 90; Domić Kunić, 2006: 88; Hoti, 1992: 135). To pokoravanje Skordiska ne donosi prevlast Rima niti smiraj u Panoniji!

Konačan prevlast Rima u Panoniji događa se tek krajem stare ere kada je Oktavijan, budući car August, poveo svoju kampanju (*Bellum Illyricum*) protiv domorodačkih plemena u Iliriku. Riječ je o razdoblju 35. – 33. g. pr. Kr. O ovome ratu opširnije pisao je Apijan (*III. [22]*) (Andrić, 2002: 119; Bojanovski, 1988: 42; Hoti, 1992: 136). Taj antički pisac opisuje borbe s Japodima, Segestanima i Delmatima, ali ne ističe borbe s drugim

narodima dok ipak navodi da je Oktavijan osvojio cijelu Iliriju. To je dovelo do dvije pretpostavke. Jedni, mahom stariji autori, smatraju da je Oktavijan osvojio Segestiku i time teritorij Segestana i dio teritorija Japoda, dok je ostatak Ilirika osvojio Tiberije. Drugi, mlađi autori koji drže Apijana relevantnijim i istinitijim, smatraju da je već Oktavijan osvojio veći dio Bosne, a možda i zapadnu Srbiju.¹

Oktavijan je imao nekoliko motiva za kampanju u Iliriku. S jedne strane, želio je osigurati komunikaciju između zapadnih i istočnih provincija, a osim toga Ilirik je imao potencijal u ljudstvu za rimsku vojsku i gospodarski razvoj kao i stanovite prirodne resurse. S druge strane, Oktavijan se želio dokazati kao vojskovođa i kao dostojan pretendent za Cezarovo političko nasljeđe. Ilirik je bio dovoljno blizu da pobjede budu efektne i zvučne u Rimu. Vojni uspjesi pomogli bi mu u tom nadmetanju s Markom Antonijem. Strateški gledano, Ilirik je činio ključ obrane Italije i kao takav morao je biti pacificiran. Osim toga, kao priprema za sukob s Markom Antonijem, trebalo je spriječiti mogući napad s leđa, odnosno s istoka dolinom Save, a trebalo je spriječiti i mogući ustanak u jadranskom priobalju (Barkóczy, 1980: 87; Bojanovski, 1988: 42; Domić Kunić, 2006: 92; Gruen, 2008: 172-173; Hoti, 1992: 136).

Ta Oktavijanova kampanja započela je 35. g. pr. Kr. kada je Agripa, njegov vojskovođa, uništio gusare na Mljetu i Korčuli, a Liburnima oduzeo brodove. Tada je Oktavijan krenuo u borbu i napao je Japode s onu stranu Alpa radi navodnog neplaćanja poreza. Oni se povlače u brda i šume te nanose teške gubitke Rimljanima. Posebno se ističu branitelji Metuluma, glavnog grada Japoda, u čijoj opsadi se istakao i sam Oktavijan koji je ranjen u koljeno, što se pokazalo kao sjajan propagandni trik. Poslije osvajanja Metuluma i ostalih japodskih gradova (*Monetium, Avendo, Arupium*), Japodi su bili svladani i pacificirani (Bojanovski, 1988: 44; Domić Kunić, 2006: 93; Gruen, 2008: 173; Hoti, 1992: 136; Matijašić, 2009: 150-151).

Tada se Oktavijan okreće Segestanima i njihovom glavnom gradu Segesti/Segestici. Prema Dionu Kasiju, drugom najvažnijem izvoru za kampanju u Iliriku nije bilo povoda za osvajanje Segestike. Međutim, prema Apijanu (*Ill.* [22]) koji svoje djelo bazira na Augustovim memoarima, bilo je povoda. Riječ je o stanovitoj aroganciji Segestana jer su u dva navrata (129. i 119. g. pr. Kr.) obranili svoj grad od Rimljana, a drugi povod leži u činjenici da je Oktavijan spremao pohod protiv Dačana i Bastarna na Dunavu pa mu je trebala baza za taj pohod. Dion Kasije ističe kao jedini motiv cilj da se vojska bolje uvježba, a s time se slaže i Velej Paterkul. Kada su došli do Segestike, Rimljani su tražili stotinu talaca te da grad primi garnizon. Tada se stanovništvo podijelilo jer su vladajući htjeli popustiti i dati taoce i žito te otvoriti vrata grada, no puk se pobunio i nije se želio predati pa je odlučio pružiti otpor. Grad je bio vjerojatno dobro utvrđen jer ga je Oktavijan opsjedao trideset dana s dvije

i po legije. Između Kupe i Save bili su jarci i palisade. Konačno je slomljen otpor Segestana pomoću brodova. Apijan (*Ill.* [22-23]) tvrdi da je Oktavijan izgradio brodove za pohod na Dunav, dok Dion Kasije tvrdi da ih je dobio od saveznika, što se čini vjerojatnijim. Zna se da je riječ o nekom plemenu iz Norika, no ne zna točno o kome. J. Wilkes smatra da je riječ o Tauriscima, a da su brodovi dopremljeni linijom Drava – Dunav – Sava (uzvodno!) do Segestike (Barkóczy, 1980: 88). Drugi pak smatraju da je riječ o nekom drugom noričkom plemenu (ipak su i Taurisci bili žrtva ovog rata) i to linijom Ljubljana – Sava do Segestike. Oktavijan je u gradu nakon osvajanja ostavio 25 kohorti (no, Barkóczy tvrdi 20, a Wilkes čak 30!) pod zapovjedništvom Fufija Gemina (Wilkes, 2001: 219).

Oktavijan se vratio u Rim i nije namjeravao ići na istok. Sljedeće dvije godine (34. i 33. g. pr. Kr.) ratovao je protiv Delmata. No, nije se Segestika tako lako predala! Već 34. g. pr. Kr. u gradu je izbila pobuna protiv Rimljana. Oktavijan je napustio Rim i krenuo put Segestike, ali su kohorte ostavljene u gradu skršile pobunu. Kampanja u Iliriku završila je 33. g. pr. Kr. kada su poraženi Delmati (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 44; Domić Kunić, 2006: 93-95; Gruen, 2008: 173; Hoti, 1992: 137-138; Matijašić, 2009: 153-157; Moczy, 1974: 22; Pinterović, 1978: 31; Wilkes, 2001: 219).

Što se tiče razmišljanja koje je već spomenuto da je Oktavijan osvojio prostore istočnije od Segestike, za to nema potvrde u izvorima, pa ti prostori nisu tada osvojeni. Izvori ne spominju domorodačka plemena poput Breuka, Dezitijata, Mezeja, Ditiona, a s njima bi se Oktavijan susreo da je krenuo dalje. Informacije o padu cijele Ilirije poslije Segestike koje donose Apijan „... tako je Cezar svladao cijelu Iliridu, onu koja se odmetnula od Rimljana i onu koja se prije nije pokoravala njima...“ (*Ill.* 111.28)(Bojanovski, 1988: 45) i Dion Kasije „... poslije pada Segeste njezin primjer slijedila je cijela Panonija...“ (49.37.6)(Bojanovski, 1988: 45) dosta su štute (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 45; Domić Kunić, 2006: 96; Hoti, 1992: 138). Obojica se slažu da je Statilije Tauro nastavio voditi rat poslije Oktavijanova povratka u Rim 33. g. pr. Krista. Neki autori vjeruju da nema više podataka o tome jer su navedeni autori koristili Augustove memoare u kojima se ne opisuju bitke u kojima on sam ne sudjeluje. Moguće je da je riječ o izgubljenom Apijanovom djelu o Augustu u kojemu bi se to spominjalo (Bojanovski, 1988: 45; Domić Kunić, 2006: 96). Još jedan podatak imamo o Oktavijanovu osvajanju ostatka Panonije. Riječ je o Oktavijanovom govoru uoči bitke kod Akcija kada on spominje osvajanje Panonije („... nedostojno je i nas samih koji smo svladali Gale, pokorili Panone, napredovali do Istra (Dunava)...“), a taj govor prenosi Dion Kasije (50.24.4) i pitanje da li je autentičan. Još je jednom Oktavijan istakao kako je osvojio Panoniju, a to je bilo u Senatu 27. g. pr. Kr. kad mu je omogućen trijumf (Bojanovski, 1988: 46; Domić Kunić, 2006: 97-100; Hoti, 1992: 138; Matijašić, 2009: 158). Ipak, bolje se prikloniti tezi da Oktavijan nije došao do Dunava, već samo do Segestike jer za daljnje pohode nema dovoljno

¹ Za ova različita mišljenja v. kod Bojanovski (1988: 42).

dokaza u povijesnim izvorima. Kako je riječ o važnom prostoru, kao i mnoštvu naroda koje bi August susreo i pokorio, za očekivati je da bi to bilo adekvatno popraćeno u izvorima. Budući da toga nema, vjerojatno August nije dopro do Dunava.

Sljedeći važan događaj je Panonski rat (*Bellum Pannonicum*). Naime, sve do 16. g. pr. Kr. u cijelom je Iliriku vladao mir kada su se pobunili Delmati, a Noričani i Panoni provalili su u Istru. Ovi Panoni su vjerojatno Kolapijani koji su se prema Dionu Kasiju (54.24.3) nagodili („... opet sami nagodili...“) s rimskim zapovjednikom Nervom, a prije su to učinili s Oktavijanom. Oba je ustanka umirio tadašnji namjesnik Ilirika Publije Silije Nerva. Već 15. g. pr. Kr. Tiberije ratuje protiv Skordiska i Panona na donjoj Savi i Drini radi odmazde zbog pljačke provincije Makedonije. O tome nema previše podataka. Sljedeće, 14. g. pr. Kr. također je došlo do pobune, a tako je bilo i sljedeće, 13. g. pr. Kr., a ugušili su je Agripa i Vinicije (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 48-49; Domić Kunić, 2006: 102; Gruen, 2008: 173; Hoti, 1992: 139; Matijašić, 2009: 159-160; Moczy, 1974: 24). Početak Panonskog rata nije u potpunosti definiran. Neki autori početak datiraju u 14. ili 13. g. pr. Kr. kada prokonzul Ilirika Marko Vinicije započinje Panonski rat što je vezano uz već navedenu pobunu Panonaca 14. g. pr. Krista (Bojanovski, 1988: 49; Hoti, 1992: 139; Matijašić, 2009: 160; Wilkes, 2001: 220). Drugi, pak, početak datiraju u 12. g. pr. Kr. kada je intervenciju u Panoniji poveo Marko Vipsanije Agripa (Domić Kunić, 2006: 104). Bolje se prikloniti tezi da je rat započeo 14. g. pr. Kr. jer su već tada započele pobune i pripadajuće intervencije Rima koje se narednih godina nastavljaju. Kao što se već istaklo, Viniciju se u zimu 13. g. pr. Kr. pridružio Agripa te se činilo da će smiriti situacija, no poslije Agripine smrti 12. g. pr. Kr. potpuno je planula cijela Panonija.

Tada je zapovjedništvo preuzeo Tiberije, a čak je i sam August iste godine posjetio Akvileju vjerojatno zbog pobune Panonaca (Bojanovski, 1988: 49; Domić Kunić, 2006: 104-106; Hoti, 1992: 139). Tiberije je uredio Segestiku kao svoje ratno središte za taj pohod. Negdje u to vrijeme (možda 11. g. pr. Kr.) Ilirik je prestao biti senatorska i postao je carska provincija (Bojanovski, 1988: 49; Domić Kunić, 2006: 104-106; Hoti, 1992: 139). Tiberijevo ratovanje u Panoniji mogu se podijeliti u dvije faze: prvu kojoj je cilj bila istočna Podravina i Posavina i drugu kojoj je cilj bila Bosna. Tiberije je prvo pokorio Oserijate, a zatim je nahrupio na Breuke. Njih je porazio u prvoj godini ratovanja, pomoću Skordiska, koji su poslije 16. g. pr. Kr. i napada na Makedoniju, postali rimski saveznici. Poslije njih navalio je s uspjehom na Andizete i Aman-tince. Tada je po svemu sudeći osvojen Sirmij. Tako je završena prva faza pohoda. Još je preostalo osvojiti

Bosnu. Za taj Tiberijev pohod nemamo gotovo nikakvih informacija. Razlog može ležati u netrpeljivosti određenih krugova prema Tiberiju.

Međutim, među uzrocima Batonova ustanka (6. - 9. g.) ističe se rimsko novačenje i skupljanje nameta, a budući da su Desitijati bili predvodnici dade se zaključiti da su već morali biti podložni Rimu. Jedina mogućnost podjarmljivanja domorodačkih naroda u Bosni jest Tiberijev pohod u Panonskom ratu. Vjerojatno su tada pokoreni Ditioni i Mezeji. Iako je 11. g. pr. Kr. Tiberijev pohod u Panoniji završio i senat je naredio zatvaranje vrata Janova hrama, sukob u Panoniji još nije bio gotov.

Skulptura Batona desitijatskog

Već sljedeće godine, 10. g. pr. Kr., Dačani su provalili u Panoniju, a Delmati su se pobunili radi utjerivanja poreza. Tiberije je opet pristigao i porazio pobunjenike te 9. g. pr. Kr. u Rimu dobio trijumf (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 49; Domić Kunić, 2006: 107-113; Hoti, 1992: 139). Tada je završen Panonski rat. U Panoniji je Tiberija zamijenio Seksto Apulej koji je dovršio okupaciju Panonije do Dunava 8. g. pr. Krista. Motivi za smirivanje Panonije bili su u tome da se osigura baza za daljnja osvajanja u prvom redu Dacije, ali i osiguravanje sigurnosti provincije Makedonije. Interes je bio i gospodarske narave jer su neki od domorodačkih naroda imali zavidna rudna bogatstva (npr. Mezeji željezo, Desitijati zlato, Pirusti srebro) (Domić Kunić, 2006: 106).

Konačna pacifikacija Panonije vezana je uz Batonov ustanak (*Bellum Batonianum*). To je posljednji pokušaj panonskih i dalmatinskih plemena za stjecanje slobode. Trajao je od 6. do 9. g. Izravan povod bilo je skupljanje danka i novačenje mladića za rimsku vojsku radi potreba rata. Tu dolazi do nesuglasja kod autora o čemu je zapravo riječ. I. Bojanovski tvrdi da je riječ o sukobima s Keltima u Galiji, dok L. Barkóczy, M. Hoti, R. Matijašić i D. Pinterović tvrde da je riječ o ratovanju protiv Markomana i njihova kralja Marobodua na području današnje Češke (Barkóczy, 1980: 88; Bojanovski, 1988: 50; Gruen, 2008: 174; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168; Pinterović, 1978: 32). Vjerojatnije je da se radi o Markomanima i području Češke. Druga dvojba vezana je uz prostor početka ustanka. Velej Paterkul ističe da je ustanak izbio među panonskim plemenima, dok Dion Kasije (55.29.2-3) ističe da je izbio među dalmatinskim (kod Diona Kasija se postavlja pitanje na koga naziva dalmatinskim, vjerojatno je riječ o skupnom nazivu za narode koja žive u rimskoj provinciji Dalmaciji, a ne o plemenu Delmata). Vjerojatnim se čini da je ustanak započeo među Desitijatima u dolini Vrbasa ili Bosni, odnosno u blizini današnjeg Sarajeva (Bojanovski, 1988: 50; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168). Ustanak su vodili vladari Breuka Baton i Pines te vođa Desitijata Baton (Bojanovski, 1988: 50-51; Gruen, 2008: 176-177; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168-170;

Moczy, 1974: 38)².

Rimljani su to u početku zanemarili, no ubrzo su se osvijestili i Tiberije je poslao XX. legiju koju je vodio prepozit Ilirika Marko Valerije Mesalin. Cilj im je bio zadržati Sisciju, što su i uspjeli. Ustanici nisu uspjeli osvojiti ni Sirmij. Zatim je Baton desitijatski odlučio napasti Salonu i Apoloniju, što je ključna starteška pogreška jer je potrošeno puno vremena uzalud umjesto da se zajedničkim snagama napalo Sisciju koju bi tada bilo puno lakše osvojiti. U međuvremenu je, kao što je i istaknuto, Tiberije ušao u Sisciju. Poslije poraza kod Salone, Baton desitijatski pridružio se Breucima u Panoniji. Smatralo se da će ustanici napasti Italiju pa im je Siscija bila od neprocjenjive važnosti. Rimljani su držali samo Sisciju i Sirmij, a sav ostali dio do mora držali su ustanici. Branu od Siscije prema Italiji držalo je pet legija (Bojanovski, 1988: 50-51; Gruen 2008: 176-177; Hoti, 1992: 140; Matijašić, 2009: 168-170; Moczy, 1974: 38).

U Italiji se javio strašan strah poput onoga iz vremena Hanibala, a navodno je i August podlegao takvom raspoloženju. Nastala je opća mobilizacija u Italiji, na oružje su dignuti veterani i oslobođenici. Takav potez čini se logičnom jer su ustanici imali, prema Veleju Paterkulu (2.110), najboljem izvoru za ovaj sukob, čak dvjesto tisuća pješaka i devet tisuća konjanika. Tiberije je u Sisciji čekao pojačanje i povremeno upadao u ustanički teritorij. Takva taktika ratovanja, iako najbolja u datom trenutku, doživjela je velike kritike u Rimu, a i August nije bio zadovoljan njome. Stoga je poslano prvo pojačanje Tiberiju u jesen 6. g. na čelu s Velejem Paterkulom. Drugo pojačanje dolazi u jesen 7. g. i predvodi ga Cezar Germanik (Gruen, 2008: 177; Hoti, 1992: 140-141; Matijašić, 2009: 170). U ljeto 7. g. Tiberije kreće na istok, u breučku zemlju protiv pobunjenika. Tiberiju dolaze još dva pojačanja: dvije legije iz Azije pod vodstvom Plautija Silvana i pet mezijskih legija na čelu sa Cecinom Severom zajedno s kojima dolazi i konjica tračkog kralja Remetalka. U tom razdoblju važna je bitka na Volcejskim močvarama (na rijeci Vuki u blizini Vinkovaca) između Severa i ustanika, a ishod bitke jedno je vrijeme neizvjestan (Matijašić, 2009: 171).

Tada se sva rimska vojska skupila u Sisciji. Prema Veleju Paterkulu, tamo se nalazi deset legija, više od 70 kohorti pomoćnih četa, deset konjičkih ala, više od deset tisuća veterana, Remetalkova konjica te dobrovoljci iz Italije. Riječ je o imponantnoj vojnoj sili, a Siscija je bila najveći vojni logor u tom trenutku (Bojanovski, 1988: 51; Gruen, 2008: 177; Hoti 1992: 141; Matijašić, 2009: 171). Ubrzo se vojska dijeli na dva dijela: dio ostaje u Sisciji, a dio odlazi u Meziju. U jesen 7. g. Germanik je poharao zemlju Mezeja u zapadnoj Bosni te im opustošio svu ljetinu. Tiberije je očekivao da će se ustanici iscrpiti glađu pa je otišao u Rim. Zima je bila veoma oštra. Dion Kasije u jednom fragmentu spominje dotad nepoznatog Scenobarda (*Scenobarbus* ili *Scenobarvus*), vjerojatno vođu nekog od domorodačkih plemena, koji počinje

pregovarati sa zapovjednikom logora u Sisciji Manijem Enijem vjerojatno radi separatnog mira. Sljedeće, 8. g. rimska je vojska krenula iz Siscije, a ustanici su bili izmoreni glađu, stoga je Baton breučki zarobio svog suradnika Pinesa i predao se Rimljanima na rijeci Bathinus (vjerojatno rijeka Bosna) 3. kolovoza. Za nagradu, Batonu breučkom ostala je vlast nad Breucima, ali pod rimskim pokroviteljstvom (Bojanovski, 1988: 51; Hoti, 1992: 141; Matijašić, 2009: 172; Moczy, 1974: 39; Wilkes, 2001: 220).

Emilije Lepid, očekujući da je rat gotov, odlazi s vojskom u Sisciju. Međutim, Baton desitijatski odlučuje se na nastavak sukoba te prije zime zarobljava Batona breučkog i ubija ga. Ipak, dolazi rimska vojska iz Sirmija na čelu s Plautijem Silvanom i natjera Batona na uzmak u Dalmaciju, a Panonija tada biva smirena. Na pobunjenike kreću tri vojske: iz Siscije (Emilije Lepid), Sirmija (Plautije Silvan) i s Jadrana (Germanik). Pridružuje im se i Tiberije jer je Augustu bio cilj rat što prije skončati radi gladi i kuge u Italiji. Rimska vojska u početku smiruje područje zapadne Bosne oko Une (redom padaju uporišta ustanika *Splonum*, *Raitinon*, *Seretinon*) gdje su bili Mezeji. Rimska je vojska 9. g. nastavila pohod na zemlju Desitijata (koji se bore i golim rukama!) i Pirusta i osvaja utvrdu Hedum (Barkóczy, 1980: 89; Bojanovski, 1988: 51-52; Hoti, 1992: 141; Matijašić, 2009: 173). Tiberije je opkolio Batona u Andetriju (Gornji Muć) i ovaj se predao te kao rimski zarobljenik odlazi živjeti u Ravenu. Posljednja utvrda koja je pala jest Arduba gdje su se skrili neki bjegunci iz Andetrija i željeli nastaviti borbe, ali domaći muški stanovnici to nisu htjeli. Germanik je opsjedao utvrdu i uspio ponajviše radi nesloge branitelja. Zanimljivo je da su žene iz Ardube željele nastaviti borbu te su se, poslije rimske opsade, bacale u rijeke ili plamen (Hoti, 1992: 142). Tako je nakon tri godine završio ovaj rat, za Rimljane, prema Suetoniju, najgori poslije punskih. Rimljani su konačno primirili i pacificirali Ilirik, stanovništvo raselili, pojačani su tributi, domorocima je oduzet dio zemlje (pašnjaci i šume) kao i rudišta, dobili su značajnu dodatnu vojsku (samo od Breuka stvoreno je osam augzilijarnih kohorti), a Ilirik su premrežili cestama i počeli provoditi teritorijalnu reorganizaciju i romanizaciju (Bojanovski, 1988: 52-53; Gruen, 2008: 178; Hoti, 1992: 142; Matijašić, 2009: 175-176).

Nakon smrti Augusta 14. g. pobunile su se tri legije u nekom panonskom logoru. Mišljenje je da su ti logori bili u Petovijonu, Sisciji i Emoni (Matijašić, 2009: 182-183). Tadašnji namjesnik Blez nije mogao ništa učiniti pa je Tiberije poslao Druza da uguši pobunu (Hoti, 1992: 142; Matijašić, 2009: 182-183; Wilkes, 2008: 554).

Teritorijalna organizacija i romanizacija

Prostor između Dunava i Jadrana Rimljani su u početku nazivali Ilirik (*Illyricum*). Od 8. g. (iako se javljaju 9. i 10. g.) formiraju se dvije provincije: Dalmacija (*Dalmatia*) i Panonija (*Pannonia*) (Andrić, 2002: 120; Bojanovski, 1988: 56; Hoti, 1992: 142; Pinterović, 1978: 34;

² Jedino Barkóczy (1980: 89) navodi da je Pines bio Desitijat što je zacijelo nenamjerna pogreška.

Wilkes, 2008: 554). Za potonju navedeno se ime ustalilo tek u doba Vespazijana (69. – 79.) (Bojanovski, 1988: 55). Na čelu provincija bio je namjesnik (službeni naziv bio je *legatus Augusti pro praetore*), a prvi poznati za Panoniju jest Marko Emilije Lepid. Ne zna gdje joj je bilo središte, možda u Emoni, Sisciji Petovijonu ili Karnuntu. Do podjele Ilirika, a time i formiranja provincije Panonije došlo je radi bolje organizacije uprave i nadzora netom pokorenog neprijatelja (Breuka) (Andrić, 2002: 120; Bojanovski, 1988: 55). Granica Panonije s Norikom išla je istočno od Alpa. Istočno od Siscije, granica Dalmacije i Panonije tekla je 25 – 30 km južnije od Save, pri čemu se ističe mjesto znakovita naziva Ad fines (vjerojatno Laktaši kod Banja Luke). Zapadno od Siscije granica je išla još južnije zahvaćajući doline Krke i Kupe. Tamo se također uočava mjesto Ad Fines (Degoj kod Topuska) kao moguća granica. Granica se može pratiti od Posavine, preko Banije, Korduna i Kapele do rubova današnjih slovenskih pokrajina Bele krajine i Dolenjske (Andrić, 2002: 122-123; Bojanovski, 1988: 326; Matijašić, 2009: 185-186; Wilkes, 2008: 566).

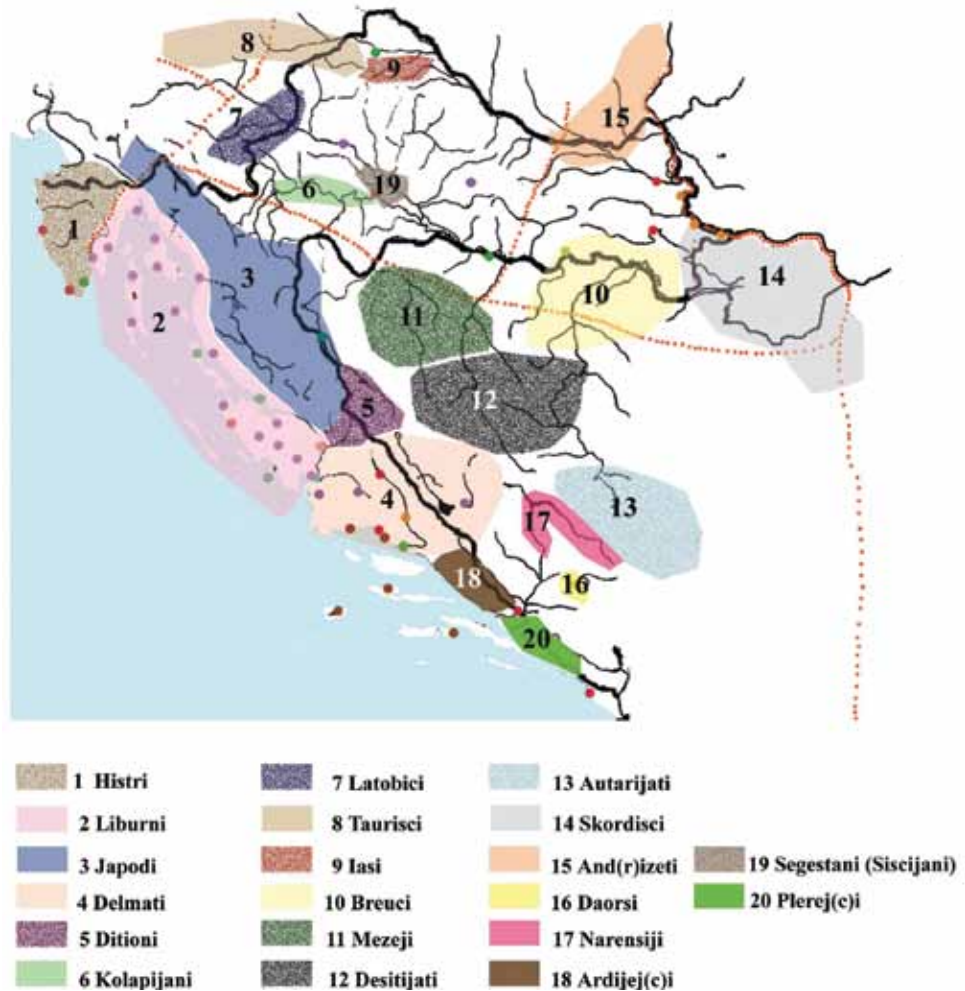
Prvotna rimska kolonizacija u početku vezana je uz zapad i jug provincije Panonije, odnosno uz granice s Dalmacijom i Norikom. Osim toga, ta rana kolonizacija i romanizacija vezana je uz tzv. Jantarski put koji je povezivao Italiju i Baltik. Na tom putu i u njegovoj blizini nalaze se gradove Emona (Ljubljana), Celeja (*Celeia*, Celje), Petovion (*Potovio*, Ptuj), Sala (*Salla*, Zalalövö), Savaria (Szombathely), Skarbancija (*Scarbantia*, Sopron), Karnunt (*Carnuntum*, Bad Deutsch – Altenburg). Svi oni, osim Celeja koje pripada Noriku, pripadaju Panoniji. Druga os urbanizacija išla je jugom pored Save. Ta je cesta išla od Emone na istok uz desnu obalu Save. Može se reći da se pružala poput današnje ceste Ljubljana – Zagreb. Spuštala se na jug do mjesta Krucij (*Crucium*, Mačkovec kod Novog Mesta) i išla podalje od Save, ali onda se na nju vraća kod mjesta Neviodun (*Neviodunum*, Drnovo) te nastavlja prema Sisciji. Od Siscije je nastavila prema Sirmiju desnom obalom Save. Na tom dijelu ceste najvažnije naselje je Servicij (*Servitium*, Bosanska Gradiška). To je mjesto bilo i raskrižje jer se na njega spajala cesta iz Panonije koja je išla za Salonu. Za trasu Siscija – Sirmij postao je i alternativni trak, a on bi išao kroz savsko – dravsko međurječje. Bolje je poznat tek na istočnom dijelu gdje se mogu detektirati niz naselja: Certisa (*Certissa*, Štrbinci kod Đakova), Cibale (*Cibalae*, Vinkovci) i Ulmo (*Ulmus*, Tovarnik). Uočava se da se poklapa s današnjom cestom Vinkovci – Srijemska Mitrovica (Andrić, 2002: 120-122).

Između tih dvaju cesta pravca Siscija – Sirmij postojao je niz okomitih lokalnih cesta među kojima se ističe Certisa – Marsonija (*Marsonia*, Slavonski Brod). Važna je i cesta

koja je prolazila južnom Podravinom odvajajući se od Jantarskog puta kod Poetovija. Slijede mjesta Akva Viva (*Aqua Viva*, Petrijanec kod Varaždina) i Jovija (*Iovia*, Ludbreg). Postoji još najmanje dvanaest neidentificiranih naselja na toj cesti koja završava u Mursi (Osijek) i iz nje se spuštala do Cibala i vezala na trasu Siscija – Sirmij. Od lokalnih cesta važne su Siscija – Mursa i Akva Viva preko naselja Pyrri (Komin kod Križevaca) i Andautonia do Siscije. Bitna je i cesta Mursa – Sopijane. U Sirmiju su se sjekle ceste za jug (dolinom Drine) i za sjever za sirmijsku dunavsku luku, Bononiju (*Bononia*, Banoštor) (Andrić, 2002: 120-122).

Proširivanje rimske vlasti na cijelu Panoniju zbilo se tek u doba cara Klaudija (41.– 45.). U razdoblju 2. st., za vrijeme Trajana i Hadrijana, stvoren je Panonski limes kao niz promatračnica i pripadajućih utvrda sa stalnim vojnim posadama. U hrvatskom dijelu Limesa nalaze se najmanje tri augzilijarna logora: Kukcij (*Cuccium*, Ilok), Teutoburgij (*Teutoburgium*, Dalj) i Kornakum (*Cornacum*, Sotin) (Andrić, 2002: 123-124).

U doba cara Trajana napravljena je prva podjela Panonije. Podijeljena je na: Gornju (zapadnu) s glavnim gradom Karnuntom i Donju (istočnu) s glavnim gradom Akvinkom. Granica se protezala od dunavske okuke, istočno od Blatnog jezera i zapadnog od Sopijana

Karta 1. Približni raspored naroda na području Hrvatske u vrijeme uspostave rimske vlasti (preuzeto iz KURILIĆ, 2007, Internet izvor (1))

(*Sopianae*, Pečuh). Granica je prelazila Dravu između mjesta Marinijana (*Marinianis* ili *Marinianae*, možda Donji Miholjac) i Serena (Sveti Đurađ). O daljnjem tijeku granice nema dovoljno podataka, osim za dio kod Save. Ne zna se točno da li je izlazila na Savu između Servicija i Marsonije ili je Servicij pripao Donjoj Panoniji (Andrić, 2002: 123-124).

Sljedeća podjela Panonije vezana je uz Dioklecijana i njegovu reorganizaciju carstva. Reforme na najvišoj razini pratile su i reforme na manjim razinama pa su tako oformljene dijeceze definirane kao velike upravne cjeline nastale povezivanjem više provincija. Panonija je zajedno s Dalmacijom i Norikom činila dijecezu Ilirik. Tada je Panonija podijeljena na četiri dijela: 1.) Prva Panonija (*Pannonia Prima*), 2.) Panonija Savska (*Pannonia Savia*), 3.) Panonija Valerija (*Pannonia Valeria*), 4.) Druga Panonija (*Pannonia Secunda*). Savskoj Panoniji sjedište je bilo u Sisciji, a prostirala se južno od Drave, ali se nije sasvim podudarala s tokom Drave već je izbijala na Dunav sjevernije između mjesta *Ad Militare* ili *Ad Miliare* (Batina) i *Altinum* (Kölked). Ta je granica poklapa s današnjom granicom Hrvatske i Mađarske (Andrić, 2002: 123-124).

U doba Konstantina Velikog dolazi do reorganizacije carstva na tri prefekture (Galijaska, Italaska, Istočna). Italasku je činila čitava dijeceza Ilirik sa svim Panonijama te Dacija i Makedonija. Prefekt ove prefekture nosio je naziv *praefectus praetorio Illyrici Italiae et Africae*. Važno je istaći da se poslije podjele Carstva sve Panonije nalaze u zapadnom dijelu (Barkóczy, 1980: 94; Andrić, 2002: 124-126; Bojanovski, 1988: 58-59; Hoti, 1992: 142, 149; Matijašić, 2009: 222-223; Moczy, 1974: 92; Pinterović, 1978: 34, 87).

Na području Panonije definirano je oko trideset gradova, po petnaest na svakoj strani Drave. Dva najvažnija grada bila su Siscija koja je od kolonija od 71. g. i nosi naslov *colonia Flavia Siscia* i Sirmij (Andrić, 2002: 126-127; Bojanovski, 1988: 66-67; Hoti, 1992: 143; Matijašević, 2009: 203, 210-211; Pinterović, 1978: 35).

Još i prije rimskog osvajanja Panonije postojale su žive trgovačke veze između Panona i Rimljana. Panoni su izvozili stoku, kože, robove, a od Rimljana su uvozili ulje, vino, posuđe, staklo. Zbog takvih su se odnosa neka plemena djelomično romanizirala (npr. Eravisci), a među domorodačkim stanovništvom bilo je i onih koji su poznavali latinski jezik i pismo o čemu svjedoči i Velej Paterkul. Kao što je već rečeno, ceste su bile ključan čimbenik razvoja romanizacije. Efektima romanizacije pomoglo je dijeljenje građanskog prava domorocima što se uočava na epigrafskom materijalu (Andrić, 2002: 126-127; Bojanovski, 1988: 66-67; Hoti, 1992: 143; Matijašić, 2009: 203, 210-211; Pinterović, 1978: 35).

Poslije Trajanove podjele, u Gornjoj Panoniji bile su tri legije (poslije dvije). U Donjoj Panoniji egzistirala je samo jedna legija, ali postojale su brojne pomoćne

jedinice na Limesu.

Sjedište službenog carskog kulta (*concilium provinciae*) od početka bilo je u Savariji. Poslije Trajanove podjele, u Savariji je ostalo za Gornju, a za Donju Panoniju bilo je u Gorsiju (*Gorsium*) ili Akvinku (Bojanovski, 1988: 58-59; Hoti, 1992: 142; Matijašić, 2009: 186; Pinterović, 1978: 34).

Romanizacija je zahvatila i sferu duhovne kulture. Nastupila je između ostaloga i tzv. interpretatio Romana, odnosno izjednačavanje domorodačkih božanstava s odgovarajućim rimskim (npr. Neptun – Bind, Neptun – Andabia, Silvan – Vidasus) (Bojanovski, 1988: 68-69). Važna su i različita religiozna udruženja (*collegia*), među kojima su i seviri (*collegium Sevirum Augustalium*) koji su se brinuli za Augustov i općenito carski kult.

Za odgoj djece i mladeži brinuo se kolegij mladih (*collegium iuventutis*), dok su se za potrebe obrtnika brinula strukovna društva (*collegium fabrum et centonariorum, collegium lapidariorum* itd.) (Bojanovski, 1988: 68-69; Matijašić, 2009: 205-206).

Širenjem kršćanstva, Siscija i Jovija postaju biskupije, a Sirmij nadbiskupija. Sirmijski biskup, zajedno sa biskupima Murse i Singiduna, a možda i Cibala, u drugoj polovici 4. st. uspio je nametnuti prevlast arijanskog nauka o božjem Trojstvu. Njihov nauk osuđen je u Akvileji na koncilu 381. g., a protiv tog nauka bili su i biskupi Siscije i Jovije (Andrić, 2002: 126-128; Hoti, 1992: 149).

Car Konstantin Veliki
(272. - 337.)

Događaji od druge polovice 1.st. do kraja antike

Panonija će zarana biti izložena napadima tzv. barbara, i to već od vremena cara Domicijana (81.-96.). Situacija se zaoštrava od drugog stoljeća, kad ase i dovršava gradnja panosknog limesa. Najkritičnije razdoblje nastupa početkom Velike seobe naroda (Barkóczy, 1980: 93; Hoti, 1992: 143; Matijašić, 2009: 222; Moczy, 1974: 83-89).

U vrijeme Marka Aurelija (161. – 180.) dolazi do iscrpljujućih ratova s Markomanima koji će uz manje prekide potrajati do 180. g. Marko Aurelije pripremao se za osvajanje Kvada i Markomana te je napravio sve pripreme za osvajanje njihova teritorija 179. – 180. g. Međutim, smrt ga je spriječila u tom naumu, a njegov nasljednik Komod zaključuje rat i odustaje od mogućeg osvajanja. Brojne ostave novca iz tog perioda svjedoče o razdoblju straha i panike (Barkóczy, 1980: 96-99, 101-102; Hoti, 1992: 143-145; Matijašić, 2009: 231-235).

U vrijeme prvog od vojničkih careva iz Ilirika, Maksimina Tračanina (235. – 238.) najezde barbara se nastavlja. Granica se zanemaruje zbog loših unutarnjih prilika u carstvu koje su povezane sa sukobima careva i protucareva. Vrhunac takve loše situacije događa se 260. g. u vrijeme cara Galijena (253. – 268.). Krajem Galijenova

vladanja 268. g. na Panoniju navaljuju Germani, a strah se manifestira zakopanjem novca. U doba Dioklecijana (284. – 305.) dolazi do važnih sukoba sa Sarmatima 293. g. Poslije tih pobjeda nad Sarmatima, Panonija je mirna (Barkóczy, 1980: 103-106, 109; Hoti, 1992: 146-149; Matijašić, 2009: 243-247).

Tijekom ranog 4. st. Panonija postaje poprište sukoba između tetarha, što se ponajviše uočava tijekom sukoba Licinija i Konstantina. U jesen 314. g. Konstantin navaljuje na Sisciju radi kovnice novca. Ubrzo dolazi do odlučne bitke kod Cibala u listopadu 314. g. te Licinije mora prepustiti Ilirik Konstantinu (Barkóczy, 1980: 111; Hoti, 1992: 150). Panonija ostaje poprište borbi i u vrijeme Konstantinovog sina Konstancija II (337. – 361.) s uzurpatorom Magnencijom. Magnencije se odlučuje u napad na Mursu, a opkoljenom gradu u pomoć pohita car Konstancije II. Konstancije II. imao je na raspolaganju 80 tisuća, a Magnencije 36 tisuća vojnika. Zbog taktičke i vojničke premoći Konstancije II. je izveo pobjedu, iako uz strašne gubitke od čak 30 tisuća vojnika, dok je poražena Magnencijeva strana izgubila 24 tisuće vojnika. Dakle, ukupno je izgubljeno preko 50 tisuća vojnika. Budući da je Konstancije II. bio kršćanin, a Magnencije poganin, ova bitka gledana u tom kontekstu označava pobjedu kršćanstva i poraz poganstva (Brunšmid, 1900: 25; Hunt, 2008: 31; Gračanin, 2003: 13-17; Hoti, 1992: 150-151; Ilkić, 2006: 61; Pinterović, 1978: 93).

Panoniju je također pogodila kriza što se manifestiralo iseljavanjem brojnih obitelji ponajviše radi povećanih nameta. Prava katastrofa za carstvo tek je slijedila. Uslijedile su provale barbara. Prvi su provalili Kvadi koji 374. g. opsjedaju Sirmij, a zatim i Alani te Huni kao i Sarmati koji su provalili preko Dunava. Sljedeći događaji vezani su uz sukobe Teodozija, čiju su vojsku činili i barbari (Goti, Huni, Alani) i uzurpatora Maksima. Smrću Teodozija dolazi do kraja „starog“ carstva i od tada postoje dva carstva: zapadno i istočno. Ubrzo se naseljavaju Huni (od 432. g.), a potom i Ostrogoti (Andrić, 2002: 131-133; Barkóczy, 1980: 115; Gračanin, 2005: 16-17; Gračanin, 2006: 91; Hoti, 1992: 152-153). U Panoniji je sve više barbara i sve manje Rimljana te Panonija kreće novim putovima koji će u konačnici dovesti do novog razdoblja, srednjeg vijeka.³

ROMANS AND PANNONIA - CONTRIBUTION TO UNDERSTANDING THE ROMANIZATION OF THE NEW AREA

by Goran Đurđević

Pannonia is the former Roman province that used to extend in more than one contemporary country including large parts of Croatia (the space between the rivers of Sava and Drava), eastern Austria (Burgenland including the area around Vienna) and western Hungary (Transdanubia). Pannonia owes its name to the tribe of

³ Više o seobi naroda na području južne Panonije u: Andrić (2002: 117-167), Gračanin (2005: 9-47;) i Gračanin (2006: 83-126).

Pannonians which is the collective name for the indigenous tribes who lived around the river Sava and whose name was first mentioned by Polybius (fr. 64 [122]) (Barkóczy, 1980: 85). The borders of Pannonia are the slopes of northern Dinarides (border with the province of Dalmatia) and the Danube in the north and northeast (border with Moesia) (Bojanovski, 1988, 55).

Literatura

1. Andrić, S., 2002. *Južna Panonija u doba velike seobe naroda*, SS, vol. 2, Slavonski Brod.
2. Barkóczy, L., 1980. *History of Pannonia*, u: *The Archaeology of Roman Pannonia*, ur. Lengyel, A. - G. T. B. Radan, Lexington – University Press of Kentucky, Budapest, str. 85-123.
3. Bojanovski, I., 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Centar za balkanološka istraživanja ANUBIH, Sarajevo.
4. Brunšmid, J., 1900. *Colonia Aelia Mursa, VHAD*, n.s., vol. 4, Zagreb, str. 21-42.
5. Domić Kunić, A., 2004. *Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju)* u: *Naturalis Historia Plinija Starijeg*, VAMZ, vol. 37, Zagreb, str. 119-171.
6. Domić Kunić, A., 2006. *Bellum Pannonicum (12.-11.pr.Kr.) posljednja faza osvajanja južne Panonije*, VAMZ, vol. 39, Zagreb, str. 59-164.
7. Domić Kunić, A., 2009. *Jugoistočna Panonija u antičkim literarnim vrelima*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem-vrela europske civilizacije*, Ministarstvo kulture RH i Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, str. 226-235.
8. Gračanin, H., 2003. *Bitka kod Murse 351. godine i njezin odjek*, SS, vol. 3, Slavonski Brod, str. 9-29.
9. Gračanin, H., 2005. *Huni i južna Panonija*, SS, vol. 5, Slavonski Brod, str. 9-47.
10. Gračanin, H., 2006. *Goti i južna Panonija*, SS, vol. 6, Slavonski Brod, str. 83-126.
11. Gruen, E. S., 2008. *The expansion of the empire under Augustus*, u: *Cambridge Ancient History X – The Augustan Empire 43 BC-69*, ur. Bowman, A. K.; Champlin, E.; Lintott, A., Cambridge University Press, Cambridge, str. 148-194.
12. Hoti, M., 1992. *Sisak u antičkim izvorima*, OA, vol. 16, Zagreb, str. 133-163.
13. Hunt, D., 2008. *The successors of Constantine*, u: *Cambridge Ancient History XIII- The Late Empire 337-425.*, ur. Cameron, A.; Garnsey, P., Cambridge University Press, Cambridge, str. 1-39.
14. Ilkić, M., 2006. *Antičke plombe iz Sotina (Cornacum)*, *RZHA-ZUZd*, vol. 48, Zadar, str. 57-80.
15. Matijašić, R., 2009. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do Dioklecijana*, Lekyam international, Zagreb, 2009.
16. Mocsy, A., 1974. *Pannonia and Upper Moesia*, Routledge & Kegan Paul, London, 1974.
17. Pinterović, D., 1978. *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Centar za znanstveni rad JAZU, Osijek, 1978.
18. Wilkes, J. J., 2008. *The Danubian and Balkan provinces*, u: *Cambridge Ancient History X – The Augustan Empire 43 BC-69*, ur. Bowman, A. K.; Champlin, E.; Lintott, A., Cambridge University Press, Cambridge, str. 545-573.
19. Wilkes, J.J., 2001. *Iliri*, Laus, Split.

Internet

1. Kurilić, A., 2007. *Antička povijest hrvatskog prostora - Nastavni materijali za predmet Antička povijest hrvatskog prostora na studiju Povijesti Sveučilišta u Zadru* – www.unizd.hr/povijest/nastavalododatak2 (30.8.2010.), Zadar, 2007.